

ĮVAIRIAKILMĖ SINONIMIJA – DĖSNINGAS LIETUVIŠKOS KOMPIUTERIJOS TERMINIJOS NORMINIMO ETAPAS

Vilija Celiešienė

Kauno technologijos universitetas, K. Donelaičio g. 73, LT-44029 Kaunas, Lietuva
El. paštas vilija.celiesiene@ktu.lt

Straipsnyje analizuojama mažiausiai diskutuotina terminų sinonimijos grupė – įvairiakilmė, t. y. lietuviškų ir skolintų kompiuterijos terminų sinonimija, ypač būdinga pradiniam terminijos posistemių formavimosi etapams. Tyrimo tikslas – ištirti įvairiakilmių sinonimiškų terminų sandarą ir paanalizuoti kompiuterijos sinonimijos kaitą. Kilmės atžvilgiu „Enciklopediniame kompiuterijos žodyne“ išsiskiria dvi sinoniminių terminų grupės – vienakilmė, t. y. grynai lietuviškų arba tik tarptautinių terminų sinonimija, ir įvairiakilmė, t. y. lietuviškų ir tarptautinių terminų sinonimija. Kompiuterijos terminija dažniau remiasi įvairiakilme sinonimija. Sandaros atžvilgiu įvairiakilmė kompiuterijos terminų sinonimija nėra vienaalytė – skiriamos trys smulkesnės grupės: 1) vienažodžių terminų sinonimų eilutės; 2) sudėtinių terminų sinonimų eilutės; 3) mišriųjų – vienažodžių ir dvižodžių, trižodžių sinoniminių terminų eilutės. Atliktos analizės duomenys rodo, kad įvairiakilmė sinonimija yra dėsningas lietuviškos kompiuterijos terminijos norminimo etapas, kuris yra nebaigtas, terminija dar tebekuriama, nėra visiškai nusistovėjusi ir susiformavusi.

Reikšminiai žodžiai: terminų sinonimija, terminų norminimas, kompiuterijos terminai, įvairiakilmė sinonimija, sinonimų eilutės.

doi:10.3846/cpe.2011.03

Įvadas

Terminų sinonimija – santykis tarp terminų, vienoje kalboje žyminčių tą pačią sąvoką. Sinonimija atsiranda iš skirtingos žodynų autorių vartosenos, naujų kūrėjų, ne vienodo savos kalbos mokėjimo; tarptautinių ir lietuviškų terminų sinonimija dažnai priklauso nuo kalbos politikos ar atskirų autorių palinkimo (Stunžinas 2005: 8). Terminologijos literatūroje terminų sinonimija dažnai laikoma vengtinu ir šalintinu dalyku, nes sinonimai be reikalo apsunkina atmintį ir kenkia terminų sistemos ekonomiškumui. Todėl pageidaujama, kad vienas terminas įvardintų tik vieną sąvoką, o sąvoka būtų reiškiamą tik vienu terminu. Tačiau S. Keinio nuomone, praktikoje ir netgi terminų

bei standartų rinkiniuose sinonimija yra labai paplitusi (2005: 254). Pasak A. Kaulakienės, kategoriškas sinonimų draudimas gali sukelti nepageidautinų reiškinių. Pirma, supriešinami teorijos ir praktikos dalykai. Teorinis termino reikalavimas pažeidžiamas, o praktinė termino vartoseną palikta savieigai. Antra vertus, nors ir kaip būtų šito reikalavimo paisoma, tačiau galutinio tikslo nepasiekama, t. y. visiškai atsakyti sinonimų terminijoje nepavyksta (2009: 167–168).

Terminijoje sinonimai siejami su viena ir ta pačia sąvoka ar daiktu, bet jie neapibūdina jo skirtingų ypatybių. Sinonimija esanti ypač būdinga pradiniam terminijos posistemių

formavimosi etapams, kada optimalus terminas mokslinei sąvokai pavadinti yra dar neparinktas ir vienu metu mokslo kalboje egzistuoja keli to pavadinimo variantai (Gaivenis 2002: 125). Taigi pradiniu terminijos formavimosi etapu terminų sinonimija yra dėsningas ir dažnai neišvengiamas reiškinys. Ypač dažna ir nepeiktina lietuviškų ir tarptautinių terminų sinonimija (pagrįstoji sinonimija).

Kompiuterijos terminija yra vienas iš naujesnių specialiosios terminijos sluoksnių, todėl šių terminų vartoseną nėra nusistovėjusi, terminai tebekuriami ir norminami. Neretai vienai sąvokai pavadinti teikiami keli terminai ar variantai. A. Kaulakienės nuomone, tokią dabartinę kompiuterijos terminijos padėtį lemia keletas veiksnių (2006: 23). Pirmiausia lietuviškai kompiuterijos terminijai įtaką daro anglų kalba, kurios terminijoje gausu sinonimų. Jie atsiranda dėl to, kad anglų kalbos kompiuterijos terminija nėra norminama, jos gamintojai išsibarstę po visą pasaulį ir stambesni gamintojai tuos pačius daiktus ima vadinti skirtingai (Grigas 2008: 33). Kita vertus, dabar plūstelėjus gausiam naujų kompiuterijos sąvokų srautui, dėl kurių dažnai Lietuvoje net patys specialistai nesutaria, iškyla kita problema, būtent: kurį terminą pasirinkti – skolinį ar lietuvišką atitikmenį (Kaulakienė, Rimkutė 2008: 34). Su panašia problema susiduria ir kitų šalių terminologai (Reinartas 1992; Stendelis 1992 ir kt.). Teigiama, kad galima keisti tarptautinį terminą tautiniu ir atvirkščiai tada, kai tai nepakenkia kontekstui. Tarp terminų turi egzistuoti konkurencija, ji padeda tekste išvengti to paties žodžio pasikartojimo. Vystantis bet kokiai mokslo sričiai pirmiausia reikėtų vartoti tarptautinius terminus, o tik geriau susipažinus su ta sritimi kurti savus tautinius terminus. Kartais sukuriama keli terminai vienam objektui. Ir tai yra normalu, kadangi vartotojai gali pasirinkti tinkamiausią (Kuprienė *et al.* 2007: 76). Todėl ypač svarbu su nauja sąvoka atėjusiam kitakalbiui terminui parinkti gerai apgalvotą ir labiausiai tinkantį savo kalbos atitikmenį ir jam įsigalėjus laikytis pastovumo principo (Kaulakienė, Rimkutė 2008: 35).

Kompiuterijos sinonimija kilmės atžvilgiu

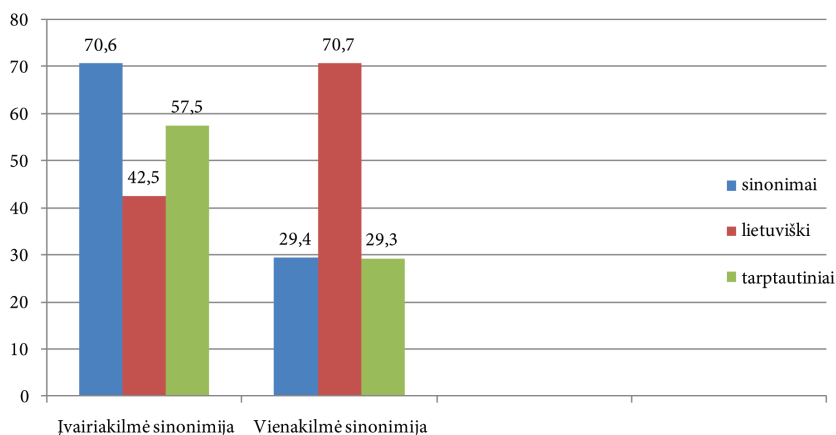
Straipsnyje analizuojama mažiausiai diskutuotina sinonimijos grupė – įvairiakilmė, t. y. lietuviškų ir skolinų kompiuterijos terminų sinonimija. Tiriamoji medžiaga – V. Dagienės, G. Grigo, T. Jevsikovos „Enciklopedinis kompiuterijos žodynas“ (Vilnius: TEV, 2005. 388 p. ir 2-as papildytas leidimas. Vilnius: TEV, 2008. 654 p.). Tyrimo tikslas – ištirti įvairiakilmių sinonimiškų terminų sandarą ir paanalizuoti kompiuterijos sinonimijos kaitą.

Kilmės atžvilgiu „Enciklopediniame kompiuterijos žodyne“ išsiskiria dvi sinoniminių terminų grupės – vienakilmė, t. y. grynai lietuviškų arba tik tarptautinių terminų sinonimija, ir įvairiakilmė, t. y. lietuviškų ir tarptautinių terminų sinonimija. Tiriamoje medžiagoje iš viso surinktos 303 sinonimų eilutės. Žodyne be terminų yra pateikta nemažai ir bendrinės kalbos žodžių, matomų kompiuterio ekrane (komandų, mygtukų pavadinimų ir pan.), tačiau tyrimui buvo pasirinkti tik sinonimiški terminai. Daugiausiai rasta įvairiakilmės sinonimijos atvejų – 70,6 % visų nagrinėjamų terminų sinonimų eilučių. Šioje grupėje pirmenybė kiek dažniau teikiama sinonimų eilutėms su pagrindiniais tarptautiniais terminais (57,5 %) nei lietuviškais (42,5 %). Vienakilmiškai sinonimiški terminai sudaro tik 29,4 % sinonimiškų terminų. Lietuviškų terminų sinonimų eilutės sudaro 70,7 % visų vienakilmių sinonimų, tarptautinių terminų sinonimija retesnė (29,3 %) (žr. 1 pav.). Taigi, nors kompiuterijos terminija yra palyginti nauja terminijos sritis, tačiau jos sinonimija dažniau remiasi mažiausiai terminologų peiktina įvairiakilme sinonimija.

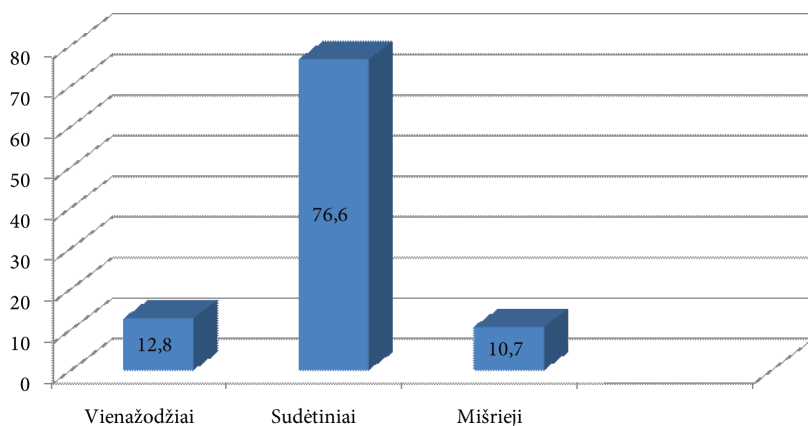
Įvairiakilmių sinonimiškų terminų sandara

Sandaros atžvilgiu įvairiakilmė kompiuterijos terminų sinonimija nėra vienaalytė – skiriamos trys smulkesnės grupės (2 pav.):

1. Vienažodžių terminų sinonimų eilutės (*tankintuvas, multiplekseris; adapteris, siejiklis* ir kt.);

1 pav. Kompiuterijos sinonimija kilmės atžvilgiu

2 pav. Kompiuterijos sinonimija sandaros atžvilgiu

2. Sudėtinių terminų sinonimų eilutės (*kalendariaus programa, laiko planuoklė* ir kt.);

3. Mišriųjų – vienažodžių ir dvižodžių, trižodžių sinoniminių terminų eilutės (*kairinis kirtis, gravis; ekstranetas, atvirasis vidinis tinklynas* ir kt.).

Vienažodžių terminų sinonimų eilutės sudaro 12,8 % visų įvairiakilmės sinonimų. Čia dažnesnės eilutės, kuriose pirmenybė teikiama tarptautiniams terminams (51,8 %), pvz.: *adapteris, siejiklis; kuratorius, dėstytojas; litera, spaudmuo; pikselis, taškas; modemas, vertiklis; prioritetas, pirmenybė; procesas, vyksmas; failas, rinkmena; monitorius, vaizduoklis* ir kt. Vienažodžių terminų sinonimų grupėje šiek tiek retesnės eilutės su pirmaisiais lietuviškais terminais (48,2 %), pvz.: *tankintuvas, multiplekseris; dviraidis, digrafas; skaitytuvas, skeneris; santrumpa, akronimas; praeitis, istorija;*

ištekliai, resursai; sąranka, konfigūracija; praeitis, retrospektyva ir kt. Prie įvairiakilmės sinonimijos priskirtos ir sinonimų eilutės su lietuviškais ir hibridiniais terminais, pvz.: komutatyvumas, perstatomumas; asociatyvumas, jungiamumas; distributyvumas, skirstomumas; sąveikumas, interaktyvumas; skaitmeninimas, diskretinimas; lietuvinimas, lituanizavimas ir kt.

Didžiausią grupę sudaro sudėtinių terminų sinonimų eilutės – 76,6 % visų įvairiakilmių sinonimų. Čia taip pat dažnesnės eilutės, kuriose pirmenybė teikiama tarptautiniams terminams (59,2 %), pvz.: laiko kvantavimas, laiko skirstymas; teksto laužymas, eilučių laužymas; pokalbių kanalas, pokalbių kambarys; beta versija, beta laida; privatumo politika, privatumo taisyklės; belaidis monitorius, belaidis vaizduoklis ir kt. Sinonimų eilučių su pirmaisiais lietuviškais terminais rasta mažiau (40,8 %), pvz.: šalutinis poveikis, šalutinis efektas; klaviatūros lygis, klaviatūros registras; tinklalapių rengyklė, tinklalapių redaktorius; tinklėlio nuostatos, tinklėlio parametrai ir kt.

Sudėtinių terminų sinonimų grupėje daugiausia rasta sinonimų eilučių su sinoniminiais priklausomaisiais dėmenimis, pvz.: pliūpsinis / monopolinis siuntimas; stacioji / vertikalioji lygiuotė; kėlusis / absoliutusias modulis; mišrusis / hibridinis kompiuteris; lygiagretus / paralelus tekstas; taškinė / rastrinė grafika; veikiamasis / aktyvusis saitas; skaitmeninė / elektroninė pinigė; įvairialytė / heterogeninė atranka; operatyvioji / pagrindinė atmintinė; bazinė / pagrindo linija; rezervuota / palikta vieta; pašto / laiškų serveris; operatyvioji / pagrindinė atmintinė ir kt.

Mažiausia rasta visais dėmenimis besiskiriančių sinonimiškų terminų, pvz.: kalendoriaus programa, laiko planuoklė; dirbtinis intelektas, kompiuterinė intelektika; sąlyginis ciklo sakiny, „repeat“ ciklas; puslapinė poraštė, apatinis kolontitulas; buferio ištuštėjimas, duomenų perpildymo klaida ir kt.

Analizuojamame žodyne mažiausiai yra mišriųjų – vienažodžių ir dvižodžių, trižodžių sinoniminių terminų eilučių – 10,7 % visų įvairiakilmių sinonimų eilučių. Daugiausia yra sinonimų porų su vienažodžiais ir dvižodžiais

terminais (85,7 %). Iš jų dažnesnės sinonimų eilutės su pagrindiniais vienažodžiais terminais (55,0 %). Sinonimų eilutės su pagrindiniais dvižodžiais terminais yra retesnės (45,0 %). Taigi *Enciklopediniame kompiuterijos žodyne* pagrindiniais dažniau laikomi vienažodžiai tarptautiniai terminai, ir tai atitinka terminams keliamą trumpumo reikalavimą. Iš minėtos grupės terminų daugiausia rasta sinonimų eilučių su pagrindiniais lietuviškais vienažodžiais arba lietuviškais bei įvairiakilmais sudėtiniais terminais (57,0 %), pvz.: braižyklė, braižymo programa; derintuvė, derinimo programa; vertyklė, vertimo programa, piešyklė, piešimo programa; rašyklė, tekstų redaktorius; dešininis kirtis, akūtas; kairinis kirtis, gravis; įvairialypė terpė, multimedija; spalvos parinktis, pipetė; vaizdo telefonas, videotelefonas ir kt. Mažiau rasta sinonimų eilučių su pagrindiniais tarptautiniais vienažodžiais arba tarptautiniais bei įvairiakilmais sudėtiniais terminais (43,0 %), pvz.: pakas, pakuotasis failas; mozaika, paveikslo išsklotinė; inversija, neigimo operacija; legenda, sutartiniai ženklai; serveris, tarnybinė stotis; garnitūras, šriftų šeima; elektroninis žinynas, pagalba; rašalo kasetė, rašalinė; ženklas eta, kilpelė; pakavimo programa, pakuoklė ir kt.

Mišriųjų sinoniminių terminų grupėje gerokai retesnės sinonimų poros su vienažodžiais ir trižodžiais terminais (14,3 %), pvz.: inicialas, padidinta pirmoji raidė; ekstranetas, atvirasis vidinis tinklynas; du taškai viršuje, umliautas ir kt.

Įvairiakilmės sinonimijos grupėje pirmenybė teikiama skolinčiams terminams, kurie sudaro 57,5 % visų įvairiakilmių sinonimų. Sinonimų eilučių su pagrindiniais lietuviškais terminais yra šiek tiek mažiau (42,5 %). Tarptautinių sinonimų pirmumą iš dalies galėjo lemti tai, kad ypač daug kompiuterijos terminų yra anglų kalbos skoliniai, nes kompiuterių technikos pradininkas yra JAV. Lietuvoje susidūrus su gausiu kompiuterijos sąvokų srautu ir poreikiu vienu metu teikti daug lietuviškų pakaitų, pirmiausia kai kuriems skoliniais buvo suteikiamas tarptautinės leksemos statusas ir tik vėliau nutarta terminą lietuvininti. Taip atsirado nemažai įvairiakilmių sinonimų eilučių.

Ir tik tas terminas (lietuviškas ar skolas), kuris geriau atliks terminologijos funkcijas, tiksliau atspindės įvardijamos sąvokos esmines ir skiriamąsias ypatybes, bus sistemiškesnis, darybiškai parankesnis bei atitiks vartotojų poreikius, bus teikiamas kaip pagrindinis arba liks vienintelis terminas, įvardijantis tik vieną sąvoką.

Kompiuterijos sinonimijos kaita

Per kelerius metus (palyginus 1-ąją ir 2-ąją papildytą žodyno leidimą) kompiuterijos terminų sinonimų eilučių nesumažėjo. Pirmiausia tam įtakos turėjo gausiai naujais terminais papildytas antrasis žodyno leidimas. „Enciklopediniame kompiuterijos žodyne“, išleistame 2005 m., aprašyta apie 2000 žodžių, po trejų metų pasirodžiusiame papildytame žodyne aprašyta apie 4000 terminų ir leksinių vienetų, taigi jo apimtis beveik padvigubėjo. 2-ajame žodyno leidime atsirado visiškai naujų sinoniminių terminų eilučių. Be to, dalis sinoniminių terminų anksčiau sinonimų neturėjo. Iš jų didžiausią grupę sudaro tarptautiniai arba mišrieji terminai pateikti su naujais pagrindiniais lietuviškais sinoniminiais terminais, pvz.: *spalvos parinktis, pipetė; gulsčiasis / horizontalusis meniu; skleidimas gulščiomis / horizontaliomis linijomis; stačioji / vertikalioji lygiuotė; piešyklė, piešimo programa* ir kt. Tai rodo nežymų lietuviškos kompiuterijos terminijos stiprėjimą. Kita vertus, rastos kelios sinonimų eilutės su buvusiais pagrindiniais lietuviškais terminais, pirmenybę užleidusiais skolinčiams terminams (*failas, rinkmena; monitorius, vaizduoklis*). Šiuo atveju lietuviški terminai, matyt, ne visai atitiko jiems keliamus stilistinio neutralumo, ekonomiškumo reikalavimus, todėl jiems sunku konkuruoti su tarptautiniais terminais. Rasti tik keli atvejai, kai iš buvusios sinonimų eilutės vartojamas tik vienas kuris narys, pvz.: *dubliuojamoji tinklavietė, veidrodinė tinklavietė – dubliuojamoji tinklavietė*.

Pastebėta ir sinonimų nesusiejimo atvejų: buvę sinonimiški terminai naujame leidime pateikti kaip atskiri terminai, pvz.:

Paieškos sistema („sistema, ieškanti dokumentų žiniatinklyje, naujienų grupių archy-

vuose, FTP saugyklose, kuriuos rado paieškos serveris ir įtraukė į savo duomenų bazes“) ir

ieškyklė („programa, integruota į svetainę ir atliekanti paiešką tik tos svetainės dokumentuose“);

Taisa („meniu grupė, į kurią įtraukiamos dokumento taisymo komandos: iškirpti, kopijuoti, įdėti ir kt. Ją turi visos dokumentų rengyklės“) ir *redagavimas* („teksto, rengiamo spaudai arba įrašui, tikrinimas ir taisymas“) ir kt.

Šie sinonimų nesusiejimo atvejai rodo, kad ne tik terminai, bet ir pačios sąvokos buvo nepakankamai aiškios.

Išvados

1. Kilmės atžvilgiu „Enciklopediniame kompiuterijos žodyne“ išsiskiria dvi sinoniminių terminų grupės – vienkilmė, t. y. grynai lietuviškų arba tik tarptautinių terminų sinonimija, ir įvairiakilmė, t. y. lietuviškų ir tarptautinių terminų sinonimija. Kompiuterijos terminija dažniau remiasi įvairiakilme sinonimija.
2. Sandaros atžvilgiu įvairiakilmė kompiuterijos terminų sinonimija nėra vienalypė – skiriamos trys smulkesnės grupės: vienažodžių terminų sinonimų eilutės, sudėtinių terminų sinonimų eilutės ir mišriųjų – vienažodžių ir dvižodžių, trižodžių sinoniminių terminų eilutės.
3. Įvairiakilmės sinonimijos grupėje pirmenybė dažniau teikiama sinonimų eilutėms su pagrindiniais tarptautiniais terminais nei lietuviškais.
4. Per kelerius metus kompiuterijos terminų sinonimų eilučių nesumažėjo. Pastebėta skolinčių terminų lietuvinimo atvejų: skolinčiam terminui teikiamas lietuviškas atitikmuo. Tai rodo nežymų lietuviškos kompiuterijos terminijos stiprėjimą. Rasta ir sinonimų nesusiejimo atvejų: buvę sinonimiški terminai naujame leidime pateikti kaip atskiri terminai.
5. Atliktos analizės duomenys rodo, kad įvairiakilmė sinonimija yra dėsningas lietuviškos kompiuterijos terminijos norminimo etapas, kuris yra nebaigtas, terminija dar tebekuriama, nėra visiškai nusistovėjusi ir susiformavusi.

Literatūra

Dagienė, V.; Grigas, G.; Jevsikova, T. 2005. *Enciklopedinis kompiuterijos žodynas*. Vilnius: TEV. 388 p.

Dagienė, V.; Grigas, G.; Jevsikova, T. 2008. *Enciklopedinis kompiuterijos žodynas*. 2-as papildytas leidimas. Vilnius: TEV. 654 p.

Gaivenis, K. 2002. *Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys*. Vilnius: LKI leidykla.

Grigas, G. 2008. „Kompiuterijos leksika ir terminija“, *Santalka: Filologija, Edukologija* 16(2): 31–39. Vilnius: Technika.
doi:10.3846/1822-430X.2008.16.2.31-39

Kaulakienė, A. 2009. *Lietuvių fizikos terminijos raida*. Vilnius: Technika.

Kaulakienė, A. 2006. „Naujosios technologijos ir kompiuterijos terminija“, *Santalka: Filologija, Edukologija* 14(4): 22–25.

Kaulakienė, A., Rimkutė, A. 2008. „Kai kurių šiuolaikinės kompiuterijos terminų mikrosistemų analizė“, *Santalka: Filologija, Edukologija* 16(4): 30–37.
doi:10.3846/1822-430X.2008.16.4.30-37

Keinys, S. 2005. *Dabartinė lietuvių terminologija*. Vilnius: LKI leidykla.

Kuprienė, L.; Aliūkaitė, D.; Sideravičiūtė -Mickienė, I. 2007. „Terminų vertinimas ir vartoseną: sociolingvistinė perspektyva“, *Žmogus ir žodis* 1: 75–82.

Stunžinas, R. 2005. „Statybos terminijos sinonimija“, *Terminologija* 12: 7–26.

HETEROGENEOUS SYNONYMY: A REGULAR STAGE IN THE PROCESS OF STANDARDISATION OF LITHUANIAN COMPUTER SCIENCE TERMINOLOGY

Vilija Celiešienė

The article analyses the least negotiable group of the synonymy of terms – heterogeneous synonyms, i.e. the synonymy of Lithuanian terms and loanwords used in the field of computer science. Specifically, the focus is on the synonymy characteristic of the primary stages of terminology subsystems formation. The aim of the research is to examine the structure of heterogeneous synonymous terms and to analyse the changes of the synonymy in the computer science. In terms of origins, two groups of synonymous terms emerge in the “Encyclopaedic Dictionary of Computer Science”: those of single origins, i.e. purely Lithuanian or exclusively international synonymous terms, and those of various origins, i.e. Lithuanian and international synonymous terms. The terminology of computer science is mostly based on the heterogeneous synonymy. In terms of structure, heterogeneous synonymy in computer science is not uniform and can be divided into three subgroups: 1) lines of single-word synonymous terms; 2) lines of compound synonymous terms; 3) lines of mixed (single-word, two-word and three-word) synonymous terms. The results of the analysis carried out show that heterogeneous synonymy is a regular stage in the process of standardization of Lithuanian terminology of computer science. This stage is incomplete and the terminology is still being developed, therefore it is not fully formed and established.

Keywords: synonymy of terms, standardization of terms, computer science terms, heterogeneous synonymy, lines of synonyms.

Įteikta 2011-01-10; priimta 2011-03-29